

Pécsi Györgyi

A fordulat évei Romániában

Az 1956-os magyarországi forradalom és
következményei Romániában, 1956–1959

Főszerkesztés és kísérő tanulmány: Stefano Bottoni; Kronológia:

Vincze Gábor; Bibliográfia: Lázok Klára

„Az 1956 és 1959 közötti három esztendő gyökeres fordulatot hozott a romániai politikai rendszer történetében, belső működésében és külső mozgásterében egyaránt. A »klasszikus« sztálini típusú szerkezetet 1956-ot követően fokozatosan felváltotta egy hasonlóan merev, de kevésbé terrorisztikus és főleg »nemzetibb« színezetű diktatúra, amit az 1965-ben hatalomra jutott Nicolae Ceaușescu továbbfejlesztett és konzervált egészen az 1989-ben bekövetkezett bukásáig” – írja Stefano Bottoni *Az 1956-os magyarországi forradalom és következményei Romániában, 1956–1959* című dokumentumgyűjtemény kísérő tanulmányában. A könyv nem egyszerűen 'hiánypótló', s nem 'egy' csupán a számos magyarországi ötvenhatos forradalom eseményeit, következményeit tárgyaló kötetek sorában. Revelatív vállalkozás, amely történelmi emlékezetünk vakfoltjának fölszámolásához járul hozzá. Hogy a forradalom után fél évszázaddal, s a rendszerváltozást követően is csak jó másfél évtizeddel kerülhetett sor megjelenésére, annak az az egyszerű magyarázata, hogy, mint a szerző megjegyzi: *„Az itt közölt iratok, összefüggések döntő része nem csak az olvasóközönség, de a szakma előtt is mindaddig ismeretlen, sőt hozzáférhetetlen volt... Románia vonatkozásában a kutatók számára nem biztosított a döntéshozó szervek irattárainak szisztematikus átvizsgálása.”* Így például csak néhány PB-ülés jegyzőkönyvét őrzik a kutatható levéltárak, illetve több 56-os per- és iratanyag változatlanul a polgári titkosszolgálat irattárában van, ráadásul a hozzáférhető kutatására is csak mintegy évtizeddel a rendszerváltozás után kerülhetett sor. 1996-ig ugyanis még változatlanul a korábbi pártállami értelmezés érvényesült, amely szerint a magyarországi 56-os forradalom és annak romániai hatása revizionista veszély forrása. A rendszerváltozás után Romániában is megindult a múltfeltárás, először – okszerűen – irodalmi művek, memoárok, oral historyk idézték fel a magyarság számára különösen tragikus éveket, majd az elérhető források földolgozásával a korszak tudományos elemzései is megjelentek számos kiváló folyóirat-tanulmányban és önálló kötetben.

A jelen szigorúan tudományos, ugyanakkor a nagyközönség számára is olvashatóvá szerkesztett kötet több szempontból érdemes a figyelmünkre. Nem csupán a magyarországi 56-os forradalom közvetlen romániai hatását tekinti át, hanem tágabban, összefüggések között vizsgálja a történeteket. Az SZKP XX. kongresszusától 1959-ig, a kolozsvári magyar Bolyai és a román Babeș Egyetem egyesítéséig követi az eseményeket és a hatalomban ez idő alatt zajló ideológiai, szemléleti, belső hatalmi mozgásokat és változásokat. Ezalatt a

három év alatt ugyanis lényegileg változott meg az állampárt viszonya a romániai magyar kisebbséghez, röviden: az enyhülés politikáját fölváltotta a kemény kéz politikája, megerősödött a független, nemzeti kommunizmust célul tűző pártvezetési stratégia, és regnált 89-ig. Másrészt e jól felépített és igen informatív, adatgazdag, amennyire lehetséges, objektív történelmi kötet a tárgykör kutatási eredményeit nemcsak összegzi, de forrásaival szemléletesen meg is idézi a kort.

A bevezetőben Stefano Bottoni áttekinti a három év fontosabb eseményeit, tipologizálja az ellenállás és a reakció formáit és meghatározza a hatalom főbb erővonalait. Ezt követően – a legerjedelmesebb rész, 330 oldal – korabeli forrásokat olvashatunk négy fejezetben: *A XX. kongresszus után; A magyar forradalom recepciója; A hatalom válasza; Megtorlás és a magyarságpolitika átalakulása*. A források között kizárólag – zömmel először publikált – levéltári iratok (a Román Munkáspárt PB-ülésének jegyzőkönyvei, pártbizottsági ülések jegyzőkönyvei, tájékoztatói, belügyi és ügynöki jelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, állambiztonsági kimutatások) és korabeli naplók szerepelnek (legtöbbször Jordáky Lajos naplója). A kötet függeléke a romániai magyarság 1956–1959 közti részletes történelmi kronológiáját közli Vincze Gábor összeállításában, illetve Lázok Klára válogatott bibliográfiáját – mindkettő példásan precíz, avatott szakmunka. A könyvet név- és intézménymutató, valamint rövidítésjegyzék zárja.

A válogatott bibliográfia – *Önálló kiadványok, Tanulmányok, Kisebb közlemények* tételcímen – a rendszerváltozás után Magyarországon és Romániában megjelent magyar és román munkákat sorolja föl (az önálló kiadványok esetében az 1957–58-as megjelenésűeket is). A kilencvenes években még főleg szépirodalmi művek, memoárok jelentek meg (Bartis Ferenc, Dobai István, Csiha Kálmán, Visky András, Paskándi Géza, Szabó Gyula, Varga László, Gáll Ernő, Balázs Imre), az évtized végétől viszont már elemző tanulmányok is, és számuk örvedetesen növekszik. A bibliográfiából kiderül, hogy a téma kiemelkedő kutatója Tófalvi Zoltán, akinek az 56-os forradalom romániai hatását és következményeit tucatnál több tanulmánya jelzi, s még nem jelezheti a kötet, hogy Tófalvinak 2007-ben megjelent *Erdély mártírjai* című könyvsorozatának első kötete, *A Szoboszlaj-per áldozatai* címmel (ProPrint Kiadó, Csíkszereda). Ugyancsak nem jelezhetette, hogy 2006-ban a Lucidus Kiadó (Bp.) *Együtt* című, Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok alcímű, Szesztay Ádám szerkesztette tanulmánykötetete is megjelent, mely a Szatmár megyei és a Magyar Autonóm Tartománybéli megtorlásokat veszi számba, illetve a Szoboszlaj-perről közöl újabb írásokat. Dávid Gyula, a második Bolyai-per áldozata itt jelzett írásai óta adta közre *1956 Erdélyben* című, Politikai elitéltek életrajzi adattára, 1956–1965 alcímű kötetét (EME, 2006), illetve időközben a harmadik Bolyai-per egyik elszenvedőjének, Varró Jánosnak is megjelent *Erdélyi sorsváltató* című, befejezetlen memoárkötetete 2008-ban a kecskeméti Korda Kiadó gondozásában. S meg kell említeni Benkő Levente *Az őszinteség két napja, 1956. szeptember 29–30.* című, Erdélyi magyar értelmiségiek 1956 őszén alcímű, kísérőtanulmánnyal ellátott forrásgyűjteményét, amely megerősíti, hogy 56-ban a román vezetésben elindult egyfajta megengedőbb, párbeszéd felé tartó magatartás a magyar kisebbséggel szemben, ezt a relatív engedékenységet azonban megtorlantotta és megakasztotta a magyarországi forradalom híre és félelme.

*

A részletes kronológia, a kísérő tanulmány és a dokumentumok együttes olvasásával áttekintő képet kapunk az 56–59 közti eseményekről és folyamatokról. Arról, hogy a magyarországi forradalom milyen helyzetben érte a romániai vezetést, mekkora és milyen mélységű hatást gyakorolt a romániai magyarság és a romániai pártállam magatartására – összetett folyamat zajlott le ugyanis.

Romániában 1952-ben – nemzetközi mintára – a legfelsőbb hatalomban belső tisztogatást hajtottak végre (leszámolás Vasile Lukával, Anna Paukerrel), Gheorghiu-Dej első titkár hatalma azonban anélkül szilárdult meg, hogy a vezetés a sztálinista módszereken változtatott volna. Sztálin halálát követően pedig a román pártvezetés megkísérelt egy szuverén, nemzetibb, a szovjetektől független kommunizmust kiépíteni. 1955-ben a genfi nagyhatalmi értekezleten Románia fölvetette Hruscsovnak, hogy az országban a párt hatalma szilárd, a kommunizmus építése a szovjet csapatok jelenléte nélkül is biztosított. Hruscsov az általános enyhülési légkörben 1955. november 7-én bejelentette, hogy hozzájárul a szovjet csapatok Romániából történő kivonásához, a román vezetés pedig a társadalommal szemben feszültségoldó gesztusokat tett, s ezek következtében, állapítja meg Stefano Bottoni, az 1956-os év az 1948–61/62 közötti időszak legenyhébb éve lett. Több tízezer deportáltat hazaengedtek, az év elején átszervezték és részben leépítették a Belügyminisztériumot, az ügynökök közel felét dekonspirálták, kiszorított akadémikusokat, költőket rehabilitáltak (Goga, Argezi). 1956 februárjában rendezték Moszkvában a XX. kongresszust, ahol részt vett a román pártvezetés, de hazatérve nem gyakorol önkritikát, Gh.-Dej úgy értelmezte a hallottakat, hogy 52-ben Románia már leszámolt a helyi sztálinizmussal. Ennek ellenére a legfelsőbb vezetésben elbizonytalanodás észlelhető, megerősödik a Miron Constantinescu-féle toleránsabb vonal. Miron Constantinescu számon kéri a sztálinizáció fölszámolását – a PB-ülés rövidített jegyzőkönyve olvasható a kötetben. Az elbizonytalanodáshoz hozzájárul, hogy a gazdaságban, a közellátásban súlyos nehézségek jelentkeznek (kenyérhiány), a pillanatnyi megrendülést észelve elsősorban a magyar kisebbség elitje mozdul meg, a progresszív nemzeti hagyományok támogatását célul tűzve, és ebben a kérdésben a nemzetiség politikai elitje is fősorakozik. Az ideológiai enyhület része, hogy júniusban határozat születik, hogy az IMSZ (a román KISZ) mellett, de annak felügyeletével a diákok hozzanak létre diákszervezeteket – ezek szervezésére szeptemberben és októberben kerül sor. Engedmények történnek a magyar kulturális hagyományok ápolása terén is, ennek keretében például júniusban Bányai László, a Bolyai Egyetem rektora megbízza Dávid Gyula, Varró János és Lakó Elemér aspiránsokat, hogy a Házsongárdi temető sírjait vegyék gondozásukba. (Később mindezek a vádak alapjait képezik.) A befagyott magyar–román kapcsolatok is olvadnak, augusztus 15-én engedélyezik a vízummentes határátlépést, mintegy kétezren utaznak Magyarországra, egyetemi oktatók, kutatók (köztük Dávid Gyula, Varró János), diákok, illetve keresnek tudományos, szakmai és személyes kapcsolatokat, illetve támogatókat a magyarság helyzetének megoldásához (Dobai István, Varga László) – ezek a magyarországi utak is rendszerellenes vádakká válnak utóbb. De ekkor még intézményi szinten is megindul a kapcsolatkeresés. Áprilisban népes debreceni egyetemi küldöttség látogat a kolozsvári egyetemre, nyáron Pándi Pál hosszabb romániai útja során Erdélyben is megfordul, tapasztalatairól szeptember 9-én a *Szabad Népb*en számol be (az inkriminált cikket *Az őszinteség két napja* című kötet közli), melyben megemlíti a magyarság sérelmeit is (nyelvhasználat). A cikkből diplomáciai bonyodalom támad (a dokumentumkötetben az ügyet tárgyaló PB-ülés jegyzőkönyve olvasható). Augusztusban Dienes Andrásék helyszíni szemle alapján bizonyítottnak látják, hogy Petőfi a Segesvár melletti Ispánkútnál esett el, október 6-án a határmenti magyarországi településekből számos diák vesz részt az aradi megemlékezéseken, a hónap közepén Illyés Gyula és Tamási Áron Erdélybe látogat. Októberben mindenütt diákgyűléseket tartanak, az általánosan aktív, megpezsdült hónapok egyik eredménye, hogy a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Egyetemen október 23-án másnapra diákgyűlést hirdetnek, hogy a maguk szolid reformjavaslatait megfogalmazzák. A másnapi, Mátyás-házban tartott gyűlésen mintegy kétszázan vesznek részt, köztük számos provokátor is, a riasztott belügyesek körülveszik az épületet, a fő szervezőket, Balázs József IMSZ-titkárt,

Tirnován Ari-Videt és Walter Frigyeset másnap, 25-én reggel letartóztatják, Balázs Józsefet és Tirnován Ari-Videt decemberben a kolozsvári katonai törvényszék 7–7 év fogházra ítéli (három évet letöltenek); Balázs és Tirnován a P. Sebők Annának adott interjújában cáfolja, hogy a magyarországi mozgolódások hatással lettek volna rájuk, szerintük a 23-i budapesti események tőlük független, párhuzamosan zajlottak (olvasható: P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek*, 1956. Bp, 2001, Hamvas Intézet). De ekkor a magyarországi forradalom híreit már izgalommal figyeli az ország. Az események a budapesti rádióadások hírére erősödnek föl (a románok inkább a Szabad Európa Rádió román adását hallgatják): a diákok kifejezik szimpátiájukat a letartóztatott szervezők iránt, illetve a magyarországi eseményekkel kapcsolatban, különösen a marosvásárhelyi, a temesvári és a kolozsvári egyetemeken. A hatalom azonnal akcióba lép: gyűléseket rendeznek az egyetemek, a párt-szervezetek és a munkásság körében, hogy ítéljék el a magyarországi ellenforradalmat, a lázongó nemzetiségi megyékbe a feszültségek csillapítására biztosokat küldenek – így a temesvári tartományba Petre Luput, a kolozsváriba Miron Constantinescut, a Magyar Autonóm Tartományba (MAT) Fazekas Jánost, illetve Budapestre ügynököket küldenek, akik 26-án arról számolnak be, hogy a levegőben van az irredenta, sovíniszta fordulat. A kronológiából kitűnik, hogy a fölülről szervezett diákgyűlések száma, amelyen a diákság elítélte a magyarországi ellenforradalmat, a nacionalizmust, a reakciót, valamint kifejezték ragaszkodásukat a RKP iránt, sokszorosan meghaladta a spontán szerveződéseket.

Romániában, noha a mozgolódások észlelhetők, mindössze egyetlen jelentős tömegmozdulásra került sor, a leginkább vegyes etnikumú – magyar, német, román – Temesváron. Itt a Műszaki Főiskola szervezésében október 30-án nagygyűlést tartottak a diákok, szolidaritásukat fejezték ki a letartóztatott diáktársaik és a magyarországi eseményekkel kapcsolatban, elítélték a szovjet beavatkozást, megfogalmazták 12 pontos követeléseiket (egyetemi autonómia, beszolgáltatás eltörlése, szovjet csapatok kivonása – lényegében azonos a szegedi fiatalok követeléseivel), a KV kiküldött képviselőit pedig elzavarták. (A megmozdulásról több beszámoló és jelentés olvasható a kötetben.) A megmozdulást azonnal elfojtotta a hatalom, a Securitate két nap alatt mintegy 2500 hallgatót internált a kisbecskereki éppen üres szovjet laktanyába, s csak egy jó hét múlva engedték őket szabadon; közülük 56 november-decemberében 32 személyt ítéltek el lázítás vádjával 3 hónaptól 8 évig terjedő börtönre. Kisebb-nagyobb megmozdulások, szimpátia-megnyilvánulások voltak főleg Kolozsváron (a Házsongárdi temető halottak napi ún. világitós tüntetése) és Marosvásárhelyen (Gyógyszerészeti Egyetem), a Székelyföldön főleg középiskolás diákok fejezték ki rokonszenvüket (gyászszalag viselése, nemzeti emlékhelyek gondozása), az utolsó jelentős tömegmozdulásra Bukarestben került volna sor. A bukaresti egyetemisták november 5-ére tervezett tüntetését azonban a hatalom csírájában elfojtotta – a gyűlésre érkezőket, mintegy másfél ezer embert, az utcán összefogdosták, őket is a szovjet laktanyába szállították, szervezőik közül 16 személyt 57 tavaszán elítéltek. Ugyancsak nem került sor a kolozsvári egyetemisták tervezett szimpátiatüntetésére sem. A román Babes hallgatói azt javasolták, ne együtt, hanem egymás után vonuljanak föl az egyetemek, elől a bolyaisok (mivel a pesti forradalom mégiscsak a magyarok ügye), s őket kövessék a román diákok. Ezt az erősen provokációgyanus etnikai besorolást a bolyaisok nem fogadták el. A Bolyai Egyetem Filológia-Történelem Karának – legitim – diákönkormányzata azonban szolid reformtervezetet fogalmazott meg, melyet november 12-én a vezetőségi ülésen Vásárhelyi István fölolvastott. A programtervezet megszövegezőit, Vásárhelyi Istvánt november 17-én, társait, Nagy Benedeket, Kelemen Kálmánt, Koczka Györgyöt 18-án letartóztatják, az ő ügyük képezi az ún. első Bolyai-per anyagát, őket 1957 áprilisában ítéli el a hírhedt Macskási Pál hadbíró vezetett katonai bíróság nyilvános igaztásért 3–7 év fogházra. A második Bolyai-per áldozata Páskándi Géza és Dávid Gyula, őket

57 márciusában tartóztatják le, Páskándi ellen a fő vád, hogy közreműködött az egyetem memorandumának megfogalmazásában, Dávid Gyula ellen a halottak napi sírgondozás a konkrét vád, ügyükben 57 május-júniusban születik meg az ítélet. A harmadik bolyais per elítélteket – Varró Jánost, Lakó Elemért, Péterfy Irént – viszont csak 1959 februárjában tartóztatják le, a legszigorúbb büntetést ők kapják. (Ugyanekkor ítélik el a bolyais Vastagh Pált és a képzőművészeti Páll Lajost).

A rendszerrel szembeni elégedetlenség az egyetemisták diákgyűléseiben, szolidaritás-gyűléseiben vált leginkább láthatóvá, de 56–57-ben Romániában több formában aktivizálódtak ellenálló vagy ellenzéki csoportok, ezeket Bottoni három típusba kategorizálja: tényleges rendszerellenes vagy politikai ellenzéki tevékenység (a Szoboszlai Aladár, Sass Kálmán, Dobai István, ill. a román Ioan Faliboga nevéhez fűződő szervezkedés), ezek részben a forradalom előtt alakultak; a magyar forradalom hírére létrejött ellenálló csoportok (ifjúsági szervezetek, igen nagy számban középiskolás diákok); a priori rendszerellenesnek tekintett csoportok (régii politikai pártok tagjai, vasgárdisták, vallási csoportok, ab ovo a Jehova tanúi). Ez utóbbi csoport tevékenysége általában semmilyen módon nem kapcsolható a magyarországi forradalomhoz, de velük is a magyar 56-ot követő általános megtorló hadjárat számolt le: ügyükben 1957 és 59 között összesen 2404 elmarasztaló ítélet született; illetve szintén az a priori ellenség kategóriába sorolja Bottoni az 57-ben újraindított erőltetett kollektivizálás ellen aktív vagy passzív módon tiltakozó paraszti tömegeket; 56 és 59 között 5341 földművest ítélték el.

Tényleges rendszerellenes tevékenységnek tekinthető a Szoboszlai-, a Sass Kálmán- és a Faliboga-szerveződés, ellenzékinek a Dobai István-féle. Ez idáig a Szoboszlai-per a leginkább feldolgozott, bár számos részletét ma is homály rejti. Szoboszlai Aladár pécskai, aradi katolikus pap, Huszár József volt báróval megalakította a Keresztény Dolgozók Pártját, amely 54–55-ben már ténylegesen létezett, a diktatúra leváltását, a többpártrendszer bevezetését tűzték ki célul, valamint keresztény értékrenden alapuló társadalmi és gazdasági reformtervezetet is kidolgoztak. Az 55-ös genfi nagyhatalmi találkozón és a pártvezetés 56-os elbizonytalanodásán fölbátorodva 56 nyarára, őszére kétszer is puccsot terveztek, de – lévén, hogy tényleges társadalmi támogatottságuk alig volt – a puccs megrekedt az ötlet szintjén. Szoboszlait 1953-tól figyelték, több ízben letartóztatták, legutoljára nem a puccstervezet után, hanem csak 58 februárjában, tiltott orvoslás gyanújával. Következményeiben a Szoboszlai-ügyben született a legsúlyosabb ítélet: a monstre perben 200 személyt tartóztattak le, 57 személyt ítélték el, közülük tíz személyt halálra – kivégzésükre 1958. szeptember 1-jén (Nagy Imrék magyarországi kivégzése után nem sokkal) került sor. Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkész már 1945-től szervezkedett, s őt nem is 56-os tevékenysége, hanem az előző rendszerben elkövetett politikai magatartása miatt ítélték halálra (a Securitate nyomozása szerint 46–47-ben a Rongyos Gárda egyik vezetője volt) – az érmihályfalvi ügyben 31 személyt ítélték el 1958-ban, október 6-án (sic!), közülük kettőt halálra. Ioan Faliboga marosvásárhelyi román katonatiszt volt – társaival rendszerellenes összeesküvést szöttek, szervezkedésüket korán leleplezték, 1957. februári perükben több mint 700 személyt hallgattak ki, a per során 70 személyt ítélték el (a per anyaga a jelen kötet összeállításakor még nem volt kutatható). Mindhárom csoport szorgalmazta az erdélyi kérdés újrendezését, de az csak része volt programjuknak, Dobai István kolozsvári jogász viszont kizárólag az erdélyi kérdés méltányos megoldásán dolgozott. 56 nyarán Magyarországon is támogatást keresett, társa, Varga László abrudbányai lelkész Dobai megbízásából felkereste Tamási Áront, Németh Lászlót, akik nem látták aktuálisnak az erdélyi kérdést. A Dobai-ügyben 57 márciusától tartóztattak le akadémikusokat, ügyvédeket, lelkészeket, tanárokat, végül 1957. november 5-én 9 személyt ítélték el, Dobait és Vargát életfogytiglani

kényszermunkára és még tíz év börtönre, társaikat 5–25 év börtönre illetve kényszermunkára. (Ketten meghalnak a börtönben.)

Stefano Bottoni a második ellenzéki csoportba a pesti forradalom hírére szerveződött ifjúsági mozgalmakat sorolja. A legismertebbek: a brassói EMISZ (Erdélyi Magyar Ifjúsági Szövetség), a sepsiszentgyörgyi SZIT (Székely Ifjak Szövetsége), a nagyváradi SZVISZ (Szabadságra Vágyó Ifjak Szövetsége), a Felső-Maros-völgyben a Fekete Kéz nevű szervezet – ezek tagsága főleg erdélyi és partiumi középiskolás diákokból állt, szervezőik idősebb magyar- és történelemtanárok. Közülük legjelentősebb az 57 februárjában alakult EMISZ, ennek vezetői olyan Erdély egészére kiterjedő szervezetet akartak létrehozni, amely a nemzetiségi sérelmeket fölkarolná. Az említettek mellett más csoportos perekre is sor került, a mikós diákokat 6–18 évre ítélték, Temesváron pedig, 1958 októberében, példátlan módon 12–13 éves gyerekeket röpcédulázásért ítélték 2–2 év kiskorúak fegyházában letöltendő börtönbüntetésre („Bíbor Banda”). Az ifjúsági perekben a legutolsó per 1962-ben zajlott le.

Általában nem kapcsolódtak a magyarországi forradalomhoz a különböző vallási csoportok tevékenységei. A rendszer ab ovo ellenségnek tekintette a Jehova tanúit, a történelmi egyházak megtörésére pedig 58–59-ben tettek nagyszabású erőfeszítést. Sorozatban és nagy számban tartóztattak le protestáns teológusokat, lelkészeket, katolikus papokat. Kiemelkedik a református teológusok Bethesda-pere (1958-ban 18–22 év kényszermunka az ítélet), a kolozsvári teológusok pere (1959-ben 5–14 év börtön), az evangélikus teológusok pere, utóbbiak főleg az erdélyi szászság értelmiségi elitjét képezték – őket is csoportos perekben ítélték el. A katolikus egyházzal szembeni leszámolás problematikuságát az képezte, hogy Márton Áron hatalmas köztiszteletnek örvendett, nemcsak a katolikusok, és nem csak a hívők körében. Márton Áron 1957. május-júniusban egy hónapos bérmálási körútra indult Székelyföldre, óriási tisztelettel fogadták. A szöveggyűjteményben ügynöki beszámolókat olvashatunk, illetve belügyi utasítást arról, hogyan kell elgyengíteni az útját, elvonni az embereket a találkozástól – sportrendezvényekkel, előadásokkal. A püspököt bebörtönözni nem merték, de meg kellett szakítani körútját és 1967-ig házi őrizetben tartották. Márton Áron helyett viszont számos katolikus papot letartóztattak és elítéltek, köztük koncepciós perben Sántha Antal csiki káplánt pedofília vádjával. A kötet az RMP PB 1959-es, a katolikus egyházzal kapcsolatos útmutatóját közli, többek közt útmutatást a Sántha elleni hajsza előkészítéséről, s ugyanitt először olvashatunk arról, hogy fölmerült a magyar katolikus egyház Rómától való elszakításának a gondolata egy romániai autonóm katolikus egyház formájában. Ennek részletei nem ismertek.

A kötetből az rajzolódik ki, hogy a magyarországi ötvenhat hatására szerveződött valóságos megmozdulások és a tiltakozások, illetve a Romániát általában feszítő belső elégedetlenségek részben egymásra csúsztak, a megtorlások is többlépcsősek voltak és időben is elhúzódtak. Valószínűleg nem deríthető ki pontosan, a hatalmas számú elítélt közül hány ügy vagy elítélt kapcsolható közvetlenül a magyar 56-hoz, hiszen a rendszer számára az 56. őszi mozgolódások a tényleges és lehetséges ellenzékkel szemben ürügyül és alkalomul szolgáltak: 56–59 között a vezetés a romániai társadalom minden valóságos és lehetséges ellenfelével megpróbált leszámolni.

Az első letartóztatás 1956. október 25-én történt (a Képzőművészeti Egyetem diákvezetői), az utolsó az 1962-es aradi ifjúsági szervezet pere. Öt év alatt 27 ezer politikai indíttatású letartóztatás történt, a megtorlás 1958–59-ben tetőzött, ekkor 15 272 személyt tartóztattak le, közülük három tartományi hadbíróóság (Bukarest, Kolozsvár, Iaş) 7222 személyt ítélt el. 1959-ben az év során átlagosan 17–18 ezer politikai foglyot tartottak fogva börtönökben és kényszermunkatáborokban. Nem ismert a három katonai törvényszék által meghozott halálos ítéletek pontos száma – csak 1958-ban 34 kivégzésről van ismerte-

tünk, de a tényleges szám valószínűleg magasabb. Részletes és használható adatok csak az 1957. január 1. és 1959. július 31. közötti időszak kolozsvári katonai törvényszékének működéséről vannak, eszerint az adott években 45 halálos ítélet született, és 139-en haltak meg börtönökben vagy kihallgatás során – de ez az adat sem teljes, mert a Szoboszlay-per három halálos ítéletét említi a kimutatás, holott tíz embert végeztek ki.

Bottoni megkísérel választ adni arra a kérdésre, hogy a megmozdulások értelmezése és a megtorlás mennyiben volt etnocentrikus, illetve hogy mennyiben játszhatott szerepet a magyarországi pártvezetés politikai magatartása a megtorlás mértékében. Az a párbeszéd-kezdeményezés, amely 56 őszéig jellemezte a román vezetést, az októberi események következtében nagyon gyorsan megváltozott. A változás azonban belső hatalmi harc következménye is. A kisebbségekkel való lojálisabb, toleránsabb magatartást a XX. kongresszus után a pártvezetés kevésbé merev, 'revizionista' vonala képviselte (Constantinescu, Chisinevski), a kongresszus után az ő pozíciójuk átmenetileg megerősödött, de 57 nyarára Gh.-Dejéknek már sikerült Constantinescuékat kiszorítani a hatalomból.

A magyaroktól való félelem állandóan ott lappangott a keményvonalas vezetésben, de az események egyértelműen etno-centrikus értelmezésére 56 november végére került sor. A kronológia mindenesetre érdekes egybeeséseket mutat. November 22–23-án a Chivu Stoica miniszterelnök-vezette küldöttség Budapesten megállapodik Nagy Imre és társai Romániába szállításáról. December 15–16-án Gh.-Dej Marosvásárhelyen bejelenti, hogy vége a liberális politikának, *„Teljes határozottsággal kell fellépni a pártfegyelem bárminemű megszegése ellen. E tekintetben nem lehet helye semmiféle ingadozásnak”*, a romániai magyarság egészét pedig illojalitása miatt durván elmarasztalja. Gh.-Dej durva kirohanását a helyi lapok idézni sem merték. 1957 februárjában Kádár vezette párt- és kormányküldöttség utazik Romániába. Kállai Gyula Marosvásárhelyen magyar párttagoknak tartott beszédében azt mondja: *„Megmondjuk világosan: nekünk semmiféle területi igényünk sincs. Azt tartjuk, hogy Magyarországnak van épp elég földje, hogy azon – testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel – felépítse a maga szocialista hazáját”*, Kolozsváron pedig Kádár szónokol ekként: *„Mi természetesen elsősorban forradalmárok vagyunk. A határok problémája alárendelt kérdés”* (idézi Vincze G.). Bottoni szerint Kádár feltehetően abban bízott, ha nem veti föl a román fél előtt a magyar kisebbség ügyét, enyhülhet a terror velük szemben, viszont éppen az ellenkezője történt, a román fél úgy értelmezte a magyar vezetők szavait, hogy szabad kezet kaptak.

Föltűnő ugyanis, hogy a terror nem közvetlenül az események után, hanem 58–59-ben tetőzött, s az is, hogy 1957 tavaszától észlelhető, hogy a magyarokkal szemben nagyobb arányban lép föl a hatalom. Ennek részben az az oka, hogy a főleg románokból álló Faliboga-csoporttal még 57 tavaszán leszámoltak, s részben mert Erdélyben került sor jelentősebb mozgolódásra. Mindenesetre az 58–59-es perek zömmel már *„magyar perek”*. A magyarokkal szembeni erőteljesebb megtorlásnak azonban csak részben oka, hogy Kádárék nem szorgalmazták az ún. magyarkérdést (noha 56–58 között több ide-oda látogatásra is sor került), csekélyebb kérdésekben sem tudtak eredményesen tárgyalni a románokkal (konzulátus), részben a román felsővezetésben bekövetkezett változásokkal értelmezhető. Így azzal, hogy 58-ra a hatalomból sikerült teljesen kiszorítani a liberálisabb Constantinescu-vonalat, az esztendőben meghal Petru Groza is, akinek noha politikai hatalma már nem volt, de erkölcsi súlya igen, s 58 nyarán Romániából ünnepélyesen kivonultak a megszálló szovjet csapatok. Egy szuverén, nemzetibb, a szovjettektől független kommunizmus építésének adottak a kül- és belpolitikai feltételei – a magyar kisebbség számára rettenetesen tragikus, hogy a belső hatalmi harccal járó függetlenségi törekvésben a keményvonalas erők győztek, és erőteljes lépésekben megtörtént a visszarendeződés. Képpül az ügynökhálózat – 56-ban a Bolyai Egyetemen mindössze 6 besúgó működött –, fölerősödik az ideológiai szigor, megtörtént a hatalomban az etnikai alapú elitszere oly

módon, hogy a tisztogatások során menesztett vezető pozíciókba többségben már román személyek kerülnek. A hatalom kemény vonalas visszarendeződésének része a kisebbségekkel szembeni magatartás radikális megváltozása. A kesztyűs kéz politikáját fölváltja az erős kéz politikája. 1958 januárjától 120 ezer zsidót készítetnek arra, hogy elhagyja Romániát, 59-ben megrendezik a szász írópert, amelyben a szászság maradék elitjét is főszaámolják, a sorozatos perekben 'lefejezik' a magyar kisebbséget, megtörnek minden lehetséges ellenállást, és sorozatosan visszavonják a nemzetiségnek tett engedményeket. Ennek a folyamatnak a fordulópontja a Bolyai Egyetem önállóságának a főszaámolása, ezután indulnak meg a magyar nyelvű iskolák elleni támadások.

Az 56–62 közti általános megtorlás lélektani hatását azzal is fokozta a hatalom, hogy föltűnően sok csoportos pert bonyolított le, köztük szimbolikus jelentőségű volt az ún. három Bolyai-per. Az első kettőre 57-ben, a harmadikra 59-ben, közvetlenül az egyetem összevonás előtt került sor, s a legsúlyosabb ítélet is a harmadik Bolyai-perben született. Varró Jánost 16 év, Lakót 15 év kényszermunkára, Péterfy Irént 10 év fogházra ítélték. Varró ítéletét az is súlyosbíthatta, hogy ügyét hozzá akarták kapcsolni a Dobai-perhez (Varró nevét, bár személyesen nem ismerték egymást, megtalálták Dobai noteszéban), a per koncepciój s jellege ettől függetlenül is nyilvánvaló. Péterfy Irént azért ítélték el, mert lemásolta és továbbadta Illyés *Egy mondat a zsarnokságról* és Tamás Lajos *Piros a vér a pesti utcán* című versét, amelyeket Páll Lajostól kapott – ez volt az 56-ban 17 éves Páll bűne, amiért 6 évre ítélték, Vastagh Pált pedig azért, mert az egyetemi gyűlésen a felszólításra, hogy Románia esetleges bevonulásakor kikre lótt volna, azt felelte, hogy föbbe lótt volna magát – Vastaghot az egyetemről vitték el.

A Bolyai Egyetem önállósága a romániai magyarság számára szimbolikus jelentőségű volt, az összevonást gondos előkészítés előzte meg, a programot Nicolae Ceaușescu vezényelte le. 1959. február 7-én és 8-án az *Előrében* erőtéljes médiahadjárat vette kezdetét, majd diákgyűléseket szerveztek, amelyen fölemlítettek, majd követelték, hogy a magyar és a román diákok együtt tanulhassanak. (Az ún. harmadik Bolyai-per február 15-én kezdődik és 19-én hoznak ítéletet.) Február 19–20-án Bukarestben megrendezik a Diákszövetségek országos konferenciáját, ahol hangulatilag és ideológiailag demonstratíván előkészítik a két egyetem összevonását. Február 26-tól különböző egyesítési nagygyűléseket tartanak városszerte Kolozsváron, március 1-jén, a zárógyűlésen tudomásul vétetik az egyesülés. Az egyesülés után az egyetem több professzora is öngyilkosságot követ el. Csendes Zoltán, az egyetem egyik utolsó prorektora tiltakozásként, illetve korábban az a vélemény terjedt el, hogy Szabédi László is tiltakozásként vetett véget az életének. A kötet kronológiája azonban egyértelműen kimutatja, hogy Szabédi bár február 23-án Balogh Edgárral még tiltakozott az egyesítés ellen, 28-án már úgy szólalt fel, hogy „»A Bolyai egyetemet Petru Groza demokratikus kormányja hozta létre, s ez megfelelt az akkori fejlődési követelményeknek.« A továbbiakban azt boncolgatja, hogy az önálló Bolyai betöltötte feladatát, és az »új körülményeknek« a közös egyetem felel meg. Ceaușescu azonban egy idő múlva durván közbevág: »A Groza-kormány tévedett! Hiba volt a Bolyai Egyetem létesítése! Amit pedig Szabédi végez, az nem egyéb zavarkeltésnél!« (Ezt a kirohanást nem közlik a lapok.)” – (idézet és kommentár: Vincze Gábor). Másnap a hasonlóan fölszólaló Nagy Istvánnal, Balogh Edgárral együtt Szabédi is önkritikát gyakorol: „A különálló nemzetiségi egyetem múltjának pozitív értékelése alkalmas lehetett arra, hogy a gyanakvás csiráit ültesse el a lelkekben” – mondotta. Szabédit durván megalázták és maga is megalázkodott, ennek terhét nem tudta elviselni.

A Bolyai Egyetem önállóságának megszüntetésével párhuzamosan folynak a letartóztatások és a perek tanárok, teológusok, papok és hitoktatók ellen, csak a nagyobb csoportos pereket említve: márciusban az EMISZ-perben 76 személyt elítélnék, vezetőiket 25–25 év börtönre ítélik, májusban a kolozsvári teológusok pere zajlik, szeptemberben a

csíksomlyói gazdasági iskola három szaktanárát 15–25 év fegyházzal büntetik – szeptemberben a középfokú oktatásban elkezdődnek az ún. iskolaegyesítések, rendszerint úgy, hogy a szülők kéri, gyermekük román iskolába járhasson. Romániában 1962-ben fejeződnek be az ún. ötvenhatos perek, 64-ben nemzetközi nyomásra amnesztiát hirdetnek, de 1965-ben hatalomra jut Nicolae Ceaușescu, aki 89-es bukásáig konzerválja a keményvonalas nemzeti kommunizmust (félelmetes taktikája, hogy engedményekkel váltogatja a szigorításokat).

Az 1956 és 1959 közötti évek a fordulat évei voltak Romániában. A keményvonalas visszarendeződéshez, a valóságos és potenciális ellenzékkel/ellenséggel való leszámoláshoz, a homogén nemzetállam kiépítéséhez jó ürügyet és alkalmat szolgáltatottak a magyarországi ötvenhatos forradalom romániai rezgései. A romániai magyarsággal szembeni megtorló akciók méretei azonban meghaladták minden normalitás határát, éppen ezért talán pontosabb, ha nem megtorlásról, hanem általános elrettentésről beszélünk.

Egy recenzióban nincs mód arra, hogy részletesen ismertessük mindazokat a döbbenetes tényeket, amelyeket a könyv fölmutat, még kevésbé arra, hogy képet alkossunk a romániai magyarság számára rendkívül fájdalmas évekről – jelzés csak, hogy a romániai magyarság tragédiája a mi történelmi tudatunknak is elidegeníthetetlen része, s erkölcsi kötelességünk emlékezetüket ébren tartani.

(Források a romániai magyarság történetéhez sorozat, Pro-Pront Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006)